

Η σχέση του Γληνού με τον Ψυχάρη μέσα από την περιπέτεια του γλωσσικού ζητήματος: συγκλίσεις και αποκλίσεις

Γιούλη (Αγγελική) Χρονοπούλου, Εκπαιδευτικού Έργου Φιλολόγων

Η σχέση του Δημήτρη Γληνού με τον Γιάννη Ψυχάρη, τον πρωτοπόρο και ηγέτη του δημοτικιστικού κινήματος, που «υπήρξε για το δημοτικισμό ό, τι ο Μαρξ για το σοσιαλισμό», σύμφωνα με την εύστοχη διατύπωση του «Νουμά»,¹ δεν ήταν σχέση ακριβώς προσωπική. Μολονότι οι δύο άντρες είχαν συναντηθεί, δεν είχαν στενή επαφή, δεν διατηρούσαν αλληλογραφία ούτε αντάλλασσαν σκέψεις, όμως παρακολουθούσε ο ένας τον άλλον και ασφαλώς «συνομιλούσαν» με την ευρύτερη έννοια, αφού, εξάλλου, ο Ψυχάρης αποτελούσε το εμβληματικό σημείο αναφοράς για κάθε δημοτικιστή.

Ο Γληνός, μια γενιά νεότερος, άλλωστε, από τον Ψυχάρη,² ασχολήθηκε συστηματικά μαζί του, αφενός με τις διαρκείς αναφορές του σ' αυτόν σε κάθε μελέτη του για το γλωσσικό, αφετέρου με το περίφημο βιογραφικό και κριτικό σημείωμα,³ γραμμένο το 1930, αμέσως μετά το θάνατό του, στο οποίο τον προσεγγίζει ολιστικά και αναλύει κάθε πλευρά του έργου του, αποτιμώντας μάλιστα τη συνολική προσφορά του, παρά τις επιμέρους παρατηρήσεις, ως ανεκτίμητη, ιδίως στο γλωσσικό ζήτημα, στο οποίο ξεκάθαρα συντάσσεται με το μέρος του, κυρίως στη θεμελιακή θέση του για την ανάγκη άμεσης εφαρμογής της δημοτικής σε όλα τα είδη του λόγου (και όχι μόνο στη λογοτεχνία, όπως πολλοί τότε πρέσβευαν), θέση κατ' ουσίαν επαναστατική, αφού ο Ψυχάρης δεν περιόριζε το γλωσσικό στο φιλολογικό πεδίο αλλά το συνέδεε με ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα⁴ (και το ονόμαζε ζήτημα πολιτικό⁵). Και η καθαρότητα της τοποθέτησης του Γληνού έχει ιδιαίτερη αξία, εφόσον σηματοδοτεί την ώριμη και οριστική θέση του, καθότι γράφεται μετά το θάνατό του Ψυχάρη, και βέβαια μετά από όλα τα γεγονότα που σημάδεψαν το δημοτικιστικό κίνημα (τις διαμάχες στους κόλπους του, την αμφισβήτηση κατά του Ψυχάρη, τη σύγκρουση του Ψυχάρη με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, αλλά και τη διάσπαση του τελευταίου).

Φυσικά, αυτή η κατάληξη δεν ήταν απρόσκοπτη ούτε ανεπιφύλακτη, καθώς άλλωστε η διαδρομή του ίδιου του Γληνού μέσα στο δημοτικιστικό κίνημα δεν ήταν στατική, αλλά προσδιοριζόταν από διαφοροποιήσεις και αλλαγές, τις οποίες θα επισημάνουμε

¹ Ο Νουμάς, ΙΣΤ', 1919.

² Ψυχάρης: Οδησός 1854 - Παρίσι 1929, Γληνός: Σμύρνη 1882 – Αθήνα 1943

³ Πρόκειται για τον εκτενή πρόλογό του στη β' έκδοση του μυθιστορήματος του Ψυχάρη «Αγνή» από τον οίκο Ελευθερουδάκη, στον οποίον θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Πιο αναλυτικά γι' αυτή τη μελέτη βλ. Αγγελική (Γιούλη) Χρονοπούλου «Βλέποντας τον Γληνό μέσα από τη ματιά του για τον Ψυχάρη» στο *Δημήτρης Γληνός - Αφιέρωμα*, Βιβλιοθήκη της ΠΕΦ, Αθήνα 2016, σ. 68-94.

⁴ όπως επισημαίνει και η Άννα Φραγκουδάκη «Η αστική ιδεολογία στο *Ταξίδι* του Ψυχάρη» στο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ψυχάρη, Νεοελληνικός Λόγος* Τεκμήριο, 1980, σ. 17, με παραπομπές στο *Ταξίδι*, όπου επίσης ονομάζει τον Ψυχάρη της περιόδου 1880-1920 επαναστάτη, καθώς εκφράζει την επαναστατική τότε, αστική τάξη (σ. 10-11). Παρόμοια και ο Αδ. Πεπελάσης χαρακτηρίζει επαναστατική την παρέμβαση του Ψυχάρη με το σκεπτικό ότι ακριβώς επειδή ζητούσε την καθιέρωση τη δημοτικής σε όλα τα είδη του λόγου έδινε την αίσθηση ότι θεωρούσε το γλωσσικό ζήτημα συνδεδεμένο «με ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα και τις πραγματικές παραγωγικές κοινωνικές τάξεις» (η αναφορά στο Δ. Γιάκος «Ο Ψυχάρης και το κοινωνικό νόημα του δημοτικισμού», σ. 48 στο ίδιο *Αφιέρωμα*).

⁵ Σε γράμμα του στον Νουμά το 1907 (αρ. 239) ενόψει σχετικής συζήτησης στη Βουλή σημείωνε: «Αρχίζει για τη δημοτική με τη συζήτηση της Βουλής εποχή καινούργια... Το ζήτημα θα γίνη πολιτικό κ' έτσι θα νικήση».

στη συνέχεια. Παρά, πάντως, τις όποιες κατά καιρούς κριτικές τοποθετήσεις του, ο Γληνός ουδέποτε στράφηκε ουσιαστικά εναντίον του Ψυχάρη.⁶

Από την άλλη, και ο Ψυχάρης, ο οποίος ήταν και πολύ παθιασμένος ως χαρακτήρας, και ο οποίος είχε σφοδρά επιτεθεί στον Εκπαιδευτικό Όμιλο από την αρχή της εμφάνισής του (τον ονόμαζε *εκπαιδευτικό ανεμόμυλο*), δεν είχε εκδηλώσει προσωπικές επιθέσεις κατά του Γληνού ειδικά. Αυτό οφείλεται αφενός στο γεγονός ότι ο Γληνός δεν ανήκε στα ιδρυτικά μέλη του ΕΟ,⁷ αλλά ούτε ήταν αυτός που κυρίως ασχολήθηκε με το λεγόμενο «κανόνισμα» της δημοτικής – έργο του Τριανταφυλλίδη, που ήταν ο γλωσσολόγος του Ομίλου, ο ομόλογος δηλ. του Ψυχάρη (στη νεότερη τριανδρία)⁸, αυτός που κυρίως δέχτηκε τα βέλη του. Ως γνωστόν, η θεμελιώδης διαφωνία του Ψυχάρη με τον ΕΟ ήταν η διάθεση υποχώρησής του από τις αρχές του κινήματος έναντι της καθαρεύουσας, υιοθετώντας μια μεικτή γλώσσα, την οποίαν εξαρχής διακήρυξε.⁹ Και παρά το γεγονός ότι ο Γληνός έγινε πολύ σύντομα (1911) μέλος του ΕΟ και κατόπιν πρωτεργάτης των ενεργειών του, κυρίως της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, που βασίστηκε σ' αυτήν εντέλει τη μεικτή γλώσσα, ο Ψυχάρης δεν φαίνεται να στράφηκε ιδιαίτερα εναντίον του.¹⁰ Ίσως ακόμη επειδή ήταν και λογοτέχνης, αφού ο Ψυχάρης θεωρούσε ότι μόνον οι λογοτέχνες δικαιούνται να έχουν άποψη για τη γλώσσα.¹¹

⁶ Η επισήμανση γίνεται γιατί, μολονότι κανένα μέλος του Ομίλου δεν επιτέθηκε ανοιχτά κατά του Ψυχάρη, εντούτοις στην πραγματικότητα τον εξόριζαν στο ρόλο του συμβόλου και του ιστορικού προσώπου, πράγμα που τον έθετε εκποδών και τον εξόργιζε ιδιαίτερα, καθώς άλλωστε συχνά ο Εκπαιδευτικός Όμιλος τον καλούσε να σωπάσει και να μην του αντιτίθεται. Χαρακτηριστικά, σε γράμμα του στον Μένο Φιλήντα, που δημοσιεύτηκε στο Νουμά (αρ. 671, χρονιά ΙΖ', 15 Φεβρουαρίου 1920) με τίτλο «Το χαμόγελο», γράφει: «Το σημαντικότερο είναι που τώρα τελεφταία κατάντησα πρόσωπο ιστορικό. Δοξάστηκα με τον τίτλο από τους εταίρους του Εκπαιδευτικού Όμιλου... Ιστορικό πρόσωπο θα πη πρόσωπο που ανήκει στο παρελθό, που η δράση του δεν είναι δράση όπως τη θέλουμε τα σημερινά μας τα περιστατικά... Τι να σου κάμω, που νομίζω – μ' όλο το σέβας – πως ιστορικά πρόσωπα είναι πολύ περισσότερο οι εταίροι μας, ο Δ. Πετροκόκκινος, ο Δελμούζος κι' ο Τριανταφυλλίδης...».

⁷ Ο Γληνός τότε ήταν στη Γερμανία. Εντάχθηκε, λίγο αργότερα, αμέσως μετά την επιστροφή του.

⁸ Η παλιά τριανδρία: Ψυχάρης, Πάλλης, Εφταλιώτης, η νεότερη: Δελμούζος, Γληνός, Τριανταφυλλίδης.

⁹ Για τις διαφορές ανάμεσα στην «ψυχαρική και τη μεταψυχαρική γραμματική» βλ. Γ.Δ. Παγανός «Ο Ψυχάρης και ο γλωσσικός συμβιβασμός ή Το εσωτερικό δράμα του δημοτικισμού» στο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ψυχάρη, Νεοελληνικός Λόγος*, Τεκμήριο, 1980, σ. 28-37.

¹⁰ παρά κάποιες περιορισμένες αιχμές στο «Νουμά». Στο τ. αρ. 673, 29/2/1920 σε γράμμα του με τίτλο «Η μιχτή» γράφει: «Μπράβο σου Νουμά. Ωραία του μίλησες του Γληνού.», συμφωνώντας έτσι με την παρέμβαση του Νουμά προς τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου της Παιδείας Δ. Γληνό, όπως δημοσιεύτηκε στο τ. 668, 25/1/1920, όπου ο Δ.Π. Ταγκόπουλος μετέφερε τις επιφυλάξεις του Νουμά για την περιορισμένη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και τον γλωσσικό συμβιβασμό, τονίζοντας, ωστόσο, ότι «ο κ. Γληνός που βλέπει πλατεία κ' έχει πάρει το Ζήτημα με την καρδιά του, ποθώντας περισσότερο από κάθε άλλον τη γλήγορη κι ολοκληρωτική λύση του, μου απόδειξε πως ό,τι έκαμε ως τώρα δεν τόκαμε από συμβιβασμό, μα γιατί φρονεί πως το πράγμα έτσι έπρεπε να γίνει, σιγά – σιγά και μεθοδικά.».

¹¹ Χαρακτηριστικά, στο γράμμα προς τον Φιλήντα (ό.π.) σημειώνει για τους Πετροκόκκινος, Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη: «...κανένας τους δεν είναι ποιητής ούτε στο σίχο ούτε στο πεζό.... Εσείς έχετε το δικαίωμα να μιλάτε, νάχετε μια γνώση. Ποιος άλλος μπορεί να κανονίσει τη γλώσσα τη φιλολογική, όζω από τους φιλόλογους;» (σ.σ. εννοεί τους λογοτέχνες)...οι φιλόλογοι με τόνομα και με ταπάγγελμα, οι ποιητάδες, οι πεζογράφοι, δράσανε, μα δράσανε του κάκου. Ο Εκπαιδευτικός τους έκαμε νούλλα.», μολονότι κατηγορούσε τους λογοτέχνες για αδιαφορία απέναντι στους γραμματικούς κανόνες και συμβολή στη δημιουργία «μισής γλώσσας». (Βλ. σχετική αναφορά στο Γ.Δ. Παγανός «Ο Ψυχάρης και ο γλωσσικός συμβιβασμός ή το εσωτερικό δράμα του δημοτικισμού» στο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ψυχάρη, Νεοελληνικός Λόγος*, Τεκμήριο, 1980, σ. 30 με παραπομπή στα *Ρόδα και Μήλα*, εκδ. Μπάυρον, σ. 4-6.). Ο «Νουμάς» (ενν. ο εκδότης Δ.Π. Ταγκόπουλος) υπερθεματίζει στην άποψη του Ψυχάρη και, σχολιάζοντας την επιστολή του, σημειώνει στο επόμενο τεύχος (672, 22/2/1920) στη στήλη «Φαινόμενα και πράγματα»: «Ο Ψυχάρης τους το λέει καθαρά και ξάστερα. Τι θέλουμε οι δάσκαλοι κι ανακατεούνται

Αλλά, ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή και ας παρακολουθήσουμε τις «συναντήσεις» των δύο αντρών στην περιπέτεια του γλωσσικού ζητήματος.

Η πορεία του Γληνού μέσα στο δημοτικιστικό κίνημα ήταν μια πορεία εξελισσόμενη και δυναμική. Ο ίδιος δηλώνει ότι ξεκίνησε από την καθαρεύουσα ως απόφοιτος της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης το 1899 («Όταν τελειώσαμε το Γυμνάσιο είμαστε καθαροί βερμπαλιστές καθαρευουσιάνοι»), ότι επηρεάστηκε αρχικά από τα κηρύγματα του Μιστριώτη και ότι στα γεγονότα των Ευαγγελικών (1901) είχε ως φοιτητής ταχθεί με το μέρος των αντιπάλων της μετάφρασης των Ευαγγελίων στη δημοτική. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, ο Γληνός από τον πρώτο χρόνο των σπουδών του, μετά τη γνωριμία του με τον λίγο μεγαλύτερό του φοιτητή και ποιητή Κώστα Γούναρη, ήρθε σε επαφή με τα κηρύγματα του δημοτικισμού και εντάχθηκε στο χώρο του. Ο ίδιος σε ανέκδοτο αυτοβιογραφικό του κείμενο του 1936 αναφέρει ότι έγινε δημοτικιστής στα 1900. Ήδη από το 1901 σε γράμμα του στο «Περιοδικόν μας» με τον τίτλο «Γλωσσικός φραγκολεβαντισμός» αναφέρει τον Ψυχάρη ως έναν από τους εμπνευσμένους άντρες με τους οποίους «το έθνος ευρήκε τον δρόμο του», ενώ το 1904 έγινε μέλος της «Εθνικής Γλώσσας», του πρώτου σωματείου για τη δημοτική. Το 1906 παρουσιάστηκε δημόσια ως εκπαιδευτικός δημοτικιστής.¹² Συνεπώς, θεωρώ ότι η επίδραση του Μιστριώτη πάνω του ήταν ένα «στιγμιαίο» αμάρτημα, σε μια πολύ σύντομη περίοδο ταλάντευσης και ζύμωσης, που γρήγορα τον οδήγησε οριστικά στο δρόμο του δημοτικισμού.¹³

Η εξέλιξή του φυσικά εντός του δημοτικισμού ήταν ευθέως ανάλογη με την ιδεολογική του εξέλιξη, που χαρακτηρίστηκε από την αρχική στήριξη στα αστικοδημοκρατικά ιδανικά¹⁴ μέχρι την προσχώρησή του στον μαρξισμό, τη θεωρία του διαλεκτικού υλισμού και την ιδεολογία του κομμουνισμού.

Το πρώτο έργο του με το οποίο ασχολείται συστηματικά με το γλωσσικό είναι το «Έθνος και Γλώσσα», που αρχικά δημοσιεύτηκε στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1916¹⁵ και εν συνεχεία εκδόθηκε ως αυτοτελές βιβλίο το 1922. Είναι η μελέτη στην οποία, μεταξύ των άλλων, συλλαμβάνει και εισηγείται την έννοια του δημιουργικού ιστορισμού σε αντίθεση με τον άγονο (τη μετουσίωση, δηλαδή, έναντι της μίμησης αξιών), που εφαρμοζόμενη στη γλώσσα σημαίνει ότι «η δημοτική γλώσσα είναι η μόνη γνήσια θυγατέρα της αρχαίας κοινής, όπως εξελίχθηκε φυσιολογικά στο στόμα του λαού, που τη μιλάει χωρίς διακοπή δύομισυ χιλιάδες χρόνια. Και η εξέλιξή της έγινε σύμφωνα με τους νόμους που κυβερνούν την αλλαγή όλων των ζωντανών

με τη γλώσσα; Τι θέλουν οι δημοσιογράφοι; Έχει κανείς απ' αυτούς να επιδείξει έργο; Μόνο οι συγγραφιάδες έχουν το δικαίωμα να έχουν μια γνώμη για τη γλώσσα.»

¹² Για την όλη πορεία του βλ. Φίλιππος Ηλιού «από τον Μιστριώτη στον Λένιν» στο Δημήτρης Γληνός, Παιδαγωγός και Φιλόσοφος, Τομέας Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή Παν/μίου Ιωαννίνων, Gutenberg, 1983, σ. 11-27. Ο τίτλος προέρχεται από ανέκδοτο αυτοβιογραφικό κείμενο του ίδιου του Γληνού, απ' όπου και οι αναφορές που καταγράφονται παραπάνω.

¹³ Πάντως σε πρώιμο (προφανώς) αλλά αχρονολόγητο σημείωμα με τίτλο «Μερικά σκέψεις περί της δημοτικής» γραμμένο σε απλή καθαρεύουσα απέχει πολύ από τις τελικές του θέσεις υιοθετώντας αρκετά λόγια στοιχεία στο φωνολογικό (π.χ. να σκεφθούν και όχι να σκεφτούν) και γενικά υποτιμώντας κάπως τα πιο λαϊκά στοιχεία της γλώσσας, των «αγράμματων», πχ «ερχόντουσαν». Παρ' όλ' αυτά βρίσκεται στην πλευρά της δημοτικής, προτείνοντας μάλιστα τον όρο «μητρική» γλώσσα.

¹⁴ Ο ίδιος, βέβαια, δηλώνει, όπως αναφέρει ο Φ. Ηλιού (ό.π., σ.14), ότι ήδη από το 1907 «έγινε σοσιαλιστής» από τη συζήτηση στο Νουμά για το Κοινωνικό ζήτημα του Γ. Σκληρού.

¹⁵ Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου Ε' 1916 σ. 47-62 & Ι' 1922 σ. 47-93.

γλωσσών.» Πρόκειται για ένα επιχείρημα που ακολουθεί αυτό του Ψυχάρη, ο οποίος ήδη από το *Ταξίδι* του είχε συνδέσει τη δημοτική με την αρχαία, μιλώντας ακριβώς για τη θεωρία της εξέλιξης και αντλώντας από την αρχαιότητα επιχειρήματα υπέρ της δημοτικής, με βασικό μάλιστα την άμεση προέλευσή της από την αρχαία (σ' ένα είδος δραματοποιημένου επιχειρήματος, στη φανταστική συνάντησή του με τους αρχαίους στην Ακρόπολη τους βάζει να διαβάζουν εφημερίδες της εποχής και να σκάνε στα γέλια με την καθαρεύουσα, αλλά και να μιλούν τη σύγχρονη ρωμείκη γλώσσα, μια και στην εποχή τους τη «δημοτική» μιλούσαν), αφού, όπως λέει, «η γλώσσα μας η ρωμείκη είναι συνέχεια της ελληνικής, για να είναι συνέχεια έπρεπε να αλλάξει, αλλιώς θα είταν πάντοτε η ίδια», δηλαδή νεκρή.

Ο Γληνός στην ίδια μελέτη θεωρεί το γλωσσικό ζήτημα βαθύτατα εθνικό,¹⁶ εφόσον η δημοτική, ακριβώς επειδή κουβαλά τα σημάδια της ιστορικής μας ζωής, είναι το πιο χειροπιαστό τεκμήριο της εθνικής γνησιότητας, καθώς λέει, αλλά και η μόνη δυνατότητα για την επικράτηση στους ξενόφωνους Έλληνες (αφού μόλις είχε γίνει η διεύρυνση των συνόρων και η αφομοίωση αυτών των πληθυσμών θεωρείτο πρωταρχικής σημασίας), που αδυνατούν να μάθουν την καθαρεύουσα («παντού όπου στη Μακεδονία π.χ. συγκρούστηκε η καθαρεύουσα με μίαν άλλη ζωντανή γλώσσα νικήθηκε.»). Εθνικό ζήτημα θεωρούσε και ο Ψυχάρης το γλωσσικό. Το «Ταξίδι» το ξεκινά με τη φράση «Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο. Να πολεμά κανείς για την πατρίδα του ή για την εθνική τη γλώσσα, ένας είναι ο αγώνας», και στη συνέχεια: «ένα έθνος για να γίνη έθνος, λέει πριν, φυσικά, τη διεύρυνση των συνόρων, θέλει δυο πράγματα: να μεγαλώσουνε τα σύνορά του και να κάμη φιλολογία δική του», και παρακάτω: «Ποιους πολεμούμε; Τους Τούρκους και τους δασκάλους», γιατί «η ψεύτικη μάθηση του σκολειού χαλνά τα πιο γερά κεφάλια». Προβάλλουν, δηλαδή, και οι δυο τις δύο βασικές διεκδικήσεις της αστικής τάξης, ο καθένας στην εποχή του.

Ο Γληνός στο «Έθνος και γλώσσα» αναφέρεται στον Ψυχάρη (3 φορές) με θαυμασμό και θέρμη. Τον χαρακτηρίζει «μεγάλο» και τον επαινεί για το θεωρητικό και αποδεικτικό του έργο, τις θέσεις του για τα διαλεκτικά στοιχεία και τους ιδιοματισμούς, την ανάλυση της αρχαίας λογοτεχνίας¹⁷ και το ζωντανό του πνεύμα.

Η μελέτη αυτή περιήλθε στα χέρια του Ψυχάρη μετά την επίσημη έκδοσή της (προφανώς την έστειλε ο Γληνός) και εκείνος του απάντησε με ένα γράμμα, που διαθέτουμε χάρη στο Αρχείο Γληνού, στο οποίο, μολονότι εγκρίνει τις θέσεις του σε γενικές γραμμές και ονομάζει τη μελέτη «σοφή φυλλαδούλα», δεν διστάζει να κάνει παρατηρήσεις, συχνά και για την ίδια τη χρήση της γλώσσας από τον Γληνό. Η επιστολή, με ημερομηνία 3 του Ιουλίου 1923, αναφέρει:¹⁸

Φίλε Γληνέ,

¹⁶ Στη συνέχεια θα το αντιμετωπίσει ως εθνικοκοινωνικό και, τέλος, ως κοινωνικό.

¹⁷ «Έθνος και Γλώσσα» (εκδ. Πελεκάνος, 2014). Στη σ. 76 γράφει: «Ποιος καθαρευουσιάνος μας έδωσε ποτέ μίαν εσώτερη ανάλυση αρχαίου δράματος, σαν εκείνη του «Φιλοκτήτη», που μας έδωκεν ο Ψυχάρης στην «Αρρωστη δούλα»;».

¹⁸ Για πρώτη φορά εδώ παρατίθεται ολόκληρη η επιστολή (Στο «Βλέποντας τον Γληνό μέσα από τη ματιά του για τον Ψυχάρη» είχαμε παραθέσει ένα μέρος της). Η επιστολή μεταγράφεται με την ορθογραφία του πρωτοτύπου (και με τις καινοτομίες του Ψυχάρη).

Ἡ καλή μου τύχη θέλησε να στραμπουλίση τό πόδι μου κ' ἔτσι ἀναγκάστηκα να πέσω στο κρεβάτι. Ἐκεῖ ἔλαβα τή σοφή σου τή φυλλαδούλα, Ἔθνος και γλώσσα. Μοῦ στάθηκε δυνατό νά τή διαβάσω, τώρα τώρα την τέλειωσα καί πρέπει πρῶτα να κοκκινήσω για ὅσα γράφεις για μένα. Ὡστόσο να διῆς σα βέρος Ῥωμιός πού εἶμαι, πῶς μήτε ἀφτά δέ μοῦ φτάνουνε. Σ. 12 πῶς δέ μέ βάζεις καί μένα μαζί μέ κεινούς πού κλείσανε στήν ψυχή τους την Ἑλλάδα; Τῶνειρο τοῦ Γιαννίρη, Τά δυό Ἀδέρφια, Ἑλλάδα δέν εἶναι;¹⁹

Ἄς ἐρθοῦμε τώρα στήν οὐσία.

Βέβαια, ἔπρεπε νά γένη μιά τέτοια μελέτη και πολλά ἐπιχειρήματα εἶναι ἢ φίνα ἢ σπουδαῖα, συχνά καί σπουδαῖα καί φίνα. Μᾶς δείχνεις πῶς ἡ δημοτική γιά τό γραφτό λόγο δεν κάνει, πῶς ἡ καθαρέβουσα μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη. Ἀφτό φαίνεται καί στά παραμικρά, λ.χ. σελ. 25, ὅπου μιλάς γιά τό «πέραςμα τοῦ χρόνου». Νόμιζα πῶς τό λέμε καιρός καί χρόνο τό ἔτος τῆς καθαρέβουσας. Μ' αφτό – καί μέ ἄλλα τόσα – ἡ δουλειά ἡ δική μας, ἡ σκυλίσια μας ἡ δουλειά μοιάζει σά νά πήγε τοῦ βρόντου.

Γιά τό ὕφος, γιά τό στύλε, τί νά σοῦ πῶ; Μοῦ φαίνονται σά λιγάκι ξεστρωμένα, τούς λείπει τό χτυπητό, τούς λείπει, φοβοῦμαι, ἡ ἀλύπητη δουλειά. Θα τῶγραψες πολί γλήγορα. Καί τί ἀνάγκη; Πρέπει νά γράφουμε σά νά εἶχαμε μπροστά μας πεντακόσια χρόνια – ὄχι χρόνο – παρά καιρό.

Κάτι ἄλλο ἀκόμη δέν τό βρίσκω σωστό. Σά νά μᾶς βγαίνης δικηγόρος τῆς δημοτικῆς. Μά δέν κάνει αφτό. Ἡ καθαρέβουσα εἶναι ἡ κατηγορούμενη κ' ἔπρεπε, μέ δυό λόγια, νά μᾶς δείξης πῶς ἡ καθαρέβουσα εἶναι ἡ ἄρνηση, μάλιστα ἡ καταστροφή τῆς ἀρχαίας. Ἀπό γενική ἄποψη, πρῶτα· οἱ ἀρχαῖοι, ὁ Πλάτωνας, ὁ Δημοστένης, ὁ Σοφοκλῆς καί οἱ λοιποί, γράφανε τή γλῶσσα τοῦ βαρκάρη τῆς ἐποχῆς τους. Τοῦ βαρκάρη τή γλῶσσα ἡ καθαρέβουσα τήν περνᾷ γιά χυδαία. Ἔτσι λοιπόν ἡ ἀντίληψη τῆς τέχνης ἀλλάζει ἀπό ἄκρη σέ ἄκρη. Μᾶς χαλνᾷ ἡ φιληνάδα τήν ἀντίληψη τήν ἀρχαία.

Γιά τό τυπικό, τό ἠχολογικό, τά ἴδια. Φέρνεται σά βάρβαρη. Τό γράφ-ω τό ἀρχαίο γίνεται στό μέλλοντα γράψω ἐπειδή συνολικά φσ δέ στέκουν. Ἡ καθαρέβουσα τό φσ τοῦ βασιλεύω – αφοῦ τό υ καταστάλαζε στό φ – τό θέλει εφσω.

Μ' αφτό πού σοῦ λέω ἔπεισα καθαρεβουσιάνους καί τόντις στό ἐπιχείρημα δέ χωρεῖ ἀντίρρηση.

Γιά νά σοῦ τά ξεφουρνίσω πιά ὅλα μ' ἕναν κόπο, μοῦ φαίνεται πῶς δέν τήν ἀνεβάζεις ἀρκετά στόν Ὀλυμπό της τή θεία, τή μοναδική φιλολογία τῆς ἀρχαίας, πού ἡ μαῖμοῦ ἡ κλαμένη τολμᾷ νά τῆς παραβγῆ – κάτω, βρώμα, τά χέρια.

Καί τόν ἄτιμο τό Χατζηδάκη καλό θά εἶτανε, καί φρόνιμο, νά βγάλη στή μέση τάχρεῖα του τά πολιτικά.

¹⁹ Ο Γληνός αναφέρει ενδεικτικά τους Σολωμό και Βαλαωρίτη.

Δέ μοῦ λές; Ἔγραψα ἕνα κοτζάμ γράμμα στούς δημοδασκάλους καί τῶστειλα τοῦ Πάνου, στίς 17 τοῦ περασμένου τοῦ Μάη. Τό πῆρε δέν τό πῆρε, δέν ἔχω χαμπάρι. Συστημένο κιόλας.

Βρῆκες τόν μπελά σου. Ἐπρεπε νά συγκινηθῶ πού μέ τίμησες καί μέ θυμήθηκες, ἐνώ σοῦ τά ψέλω.

Δέν πειράζει.

Πάντα φίλος.

Ψυχάρης

Εκεῖνο που αξίζει να σημειωθεί εἶναι ὅτι ὁ Γληνός ἔλαβε ὑπόψη του τὴν παρατήρηση τοῦ Ψυχάρη καὶ ἐκτοτε γενικά ἔγραφε «καιρός» ἀντὶ γιὰ «χρόνος»,²⁰ ὅπως πιθανόν εἶχε λάβει ὑπόψη του καὶ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὴ λέξη «σκολεῖο» (λέξη που χρησιμοποιεῖ ἤδη στο «Ἔθνος καὶ Γλῶσσα» ἀντὶ γιὰ «σχολεῖο»), ὑπόδειξη που εἶχε κάνει ἀπὸ τὸ 1910, μετὰ τὴν πρώτη διακήρυξη τοῦ Εὐὸ γιὰ τὴν ἰδρυση Πρὸτυπου Σχολεῖου, στὴν ὁποῖαν ἀπάντησε με δύο ἀνοιχτές ἐπιστολές δημοσιευμένες στο Νουμά με τὸν τίτλο «Πάμε σχολεῖο», με τὶς ὁποῖες ἀνοίγει τὴ σύγκρουση με τὸν Εὐὸ στὴ βάση ἀκριβῶς τῆς γλῶσσας που ἐκεῖνος υιοθετεῖ, δηλαδή τὴ μιχτή. Με ἀφορμὴ τῆ λ. *σχολεῖο* ὑποδεικνύει τὸ ὀρθό γιὰ τὴ δημοτικὴ *σκολεῖο* καὶ μάλιστα «πάμε σχολεῖο» χωρὶς πρόθεση καὶ ἄρθρο, ἕνα εἶδος ἐπιρρηματοποιημένης αἰτιατικῆς, σε χρῆση, ὅπως γράφει, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα (*οὐρανὸν ἴκε, ἄστν Καδμεῖον μολεῖν*, κλπ.).

Στο σημεῖο αὐτὸ αξίζει να ἀναφερθεῖ ὅτι ὑπάρχει κι ἄλλη μιὰ ἐπιστολή τοῦ Ψυχάρη πρὸς τὸν Γληνό (δύο ὅλες κι ὅλες ὑπῆρξαν), που ἦταν μεν προγενέστερη τῆς προηγούμενης (*Παρασκεβή, 3 τοῦ Σετέβρη 1921*), ἀκολούθησε ὁμως ἕνα μεταγενέστερο στὴν πραγματικὴ ἔργο, τὸ «Οἱ χοῖροι υἴζουσιν, τὰ χοιρίδια κοῖζουσιν, οἱ ὄφεις ὑζουσιν» τοῦ 1921, ἕνα σαρκαστικὸ, σατιρικὸ κείμενο γιὰ τὰ ἀλφαβητάρια, γραμμένο ὑποτίθεται ἀπὸ τὸν δημοδιδάσκαλο Ἀντώνη Γαβριήλ. Στὴ σύντομη αὐτὴ ἐπιστολή τοῦ ὁ Ψυχάρης ἀπευθύνεται στὸν Γαβριήλ, μὴ γνωρίζοντας ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Γληνό (τὸ γράμμα στέλνεται στὴν Εστία) καὶ γράφει:

Φίλε κ. Γαβριήλ,

Τιμή μου που μοῦ στέλνετε τὴ νόστιμη σας φυλλαδούλα – καί πού δέ μέ ξεχάσατε, σελ 17. Καλά κάματε πού χτυπήσατε τούς δασκάλους ἀπάνω στό γελοῖο τους τὸ ἐπιχείρημα τῆς διγλωσσίας πού τὴν ἔχουνε, λέει, ὅλα τὰ ἔθνη τὰ πολιτισμένα. Τὸ ἐπιχείρημά τους ἀφτό θαρρῶ πὼς τόκαμα θρούβαλα στὴν Ἀπολογία μου, σελ. 71, μέ τὴν ἀπλή παρατήρηση πὼς πρέπει νά διακρίνουμε τούς συμμορφωμένους δασκαλισμούς ἀπὸ τούς ἀσυμμόρφωτους τῆς φιληνάδας.

²⁰ Ενδεικτικὰ ἀναφέρω τὴ «διόρθωση» τῆς ἰδίας φράσης στο κείμενό του γιὰ τὸν Νίτσε (γραμμένο τὸ 1941 με τίτλο «Νοσταλγὸς ἢ Προφήτης. Ἐνα σύντομο σκίτσο γιὰ τὸ Νίτσε καὶ τὴ φιλοσοφία του») (ἐδὸ ἀπὸ τὸ Δημήτρη Γληνοῦ *Εκλεκτὲς Σελίδες*, ἐκδ. Στοχαστῆς, τ. πρῶτος, σ. 100) γράφει: «Μα γιὰ τὴν ὀριστικὴν ἀπάντηση χρειάζεται μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση καὶ κάποιον *πέρασμα καιροῦ*».

Θά μέ ύποχρεώσετε νά μοῦ μάθετε, ἂν ἀδειάζετε, πῶς εἶτανε τό ἐπίθετό σας τό οἰκογενειακό. Κάνω μιὰ μελέτη σ' ἄφτό ἀπάνω καί μοῦ φαίνεται ἀπίθανο νά ὑπάρχη ὄνομα Γαβριήλ.

Μέ πολλά χαιρετίσματα

Ψυχάρης

Στο κείμενο του Γληνού «Η κρίση του δημοτικισμού» Προγραμματικοί στοχασμοί 1922²¹ ο Γληνός εκτιμά ότι ο δημοτικισμός περνά διπλή κρίση: εσωτερική και εξωτερική. Εξωτερική κρίση συνιστά η επίθεση που δέχεται από τα συντηρητικά στοιχεία (ενισχυμένα από το εκλογικό αποτέλεσμα του 1920), που παίρνει και νομική μορφή με την κατάργηση της γλωσσο-εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ουσιαστικότερη, ωστόσο, θεωρεί την εσωτερική κρίση του δημοτικισμού, δηλαδή αυτή που εκδηλώνεται στις τάξεις των δημοτικιστών με υποχώρηση απέναντι στο αρχικό ιδανικό, χαλαρότητα απέναντι στις επιθέσεις, ολιγοπιστία, περιορισμό της χρήσης της δημοτικής στο λογοτεχνικό πεδίο κι εκεί όχι ολοκληρωτικά. Εδώ χρησιμοποιεί τον Ψυχάρη ως μέτρο της κριτικής του. Μιλώντας για την κρίση στον μορφικό δημοτικισμό²² αναφέρεται σ' αυτόν και στη θεμελιώδη θέση του Ψυχάρη για καλλιέργεια της δημοτικής σε όλα τα είδη του λόγου. Γράφει: «Ο Ψυχάρης ὑψωσε το ιδανικό και το κράτησε. ... είναι η ηρωική προσωπικότητα του μορφικού δημοτικισμού, είναι το μέτρο σύγκρισης για όλους τους ερχόμενους, είναι το μέτρο της ζωτικότητας για το δημοτικισμό της μορφής. Ο Ψυχάρης είναι η απόλυτη άρνηση και η απόλυτη θέση, η απόλυτη πίστη και η ειλικρίνεια, η σκληρή πειθαρχία, η επίπονη και επίμονη προσπάθεια για την αντίστοιχη εξύψωση της μορφής παράλληλα με την ουσία» και τον αντιπαραθέτει με τους δημοτικιστές που επιλέγουν τη μιχτή, χρησιμοποιούν διπλοτυπίες και γλωσσική αναρχία, και «αποκρούοντας τις ατομικές του Ψυχάρη υπερβολές, έστω, και αυθαιρεσίες, καταργούν και το στοιχείο που αποτελεί αυτή την ανώτερη δύναμη της μορφής, την υποταγή σε κανόνες», το πρωταρχικό στοιχείο για τον Ψυχάρη.²³ Ο Γληνός, λοιπόν, πλησιάζει ακόμη περισσότερο την ψυχαρική λογική και μάλιστα τον υπερασπίζεται και απέναντι στην κατηγορία ότι και το δικό του σύστημα είναι τεχνητό. Γράφει: «θεωρητικά και πραχτικά έβαλε και έλυσε το πρόβλημα με το δικό του τρόπο, που όσο κι αν φαίνεται σε μερικά σημεία τεχνητός, είναι από τους πιο επιστημονικά αντικειμενικούς. Γιατί παντού και πάντα η προέκταση της πραγματικότητας παίρνει κάτι

²¹ Δημοσιεύτηκε στο Δελτίο του Εκπ. Ομίλου ΙΑ' 1923-24, σ. 3-45 σε 4 μέρη ανατυπώθηκε το 1923.

²² Ο δημοτικισμός, κατά τον Γληνό, περνά κρίση αφενός ως προς την πραγμάτωση και αυτού του μορφικού μέσου στον πεζό λόγο, αφετέρου και ως προς την κοινωνική και ιδεολογική σημασία του. Στη μελέτη αυτή ξεχωρίζει τα στάδια του δημοτικισμού: φιλολογικό, εκπαιδευτικό, εθνικοκοινωνικό («με σκοπό την καθολικήν ανάπλαση της ελληνικής ζωής, εθνικής και κοινωνικής.») και τους τρεις σκοπούς του: αναγέννηση φιλολογικής επιστήμης, μελέτη σύγχρονης ανθρωπότητας σε όλα της τα φανερώματα, αναγέννηση ολόκληρης της πνευματικής ζωής. Για τον φιλολογικό δημοτικισμό, μάλιστα, σημειώνει πως, ενώ «με τον Ψυχάρη πριν 40 χρόνια καθαρά και ξάστερα θεωρητικά και πραχτικά πρόβαλε το ιδανικό της αναγέννησης της πνευματικής ζωής με την αλλαγή προπάντων της γλώσσας, σήμερα περνάει αναμφισβήτητα μια περίοδο κρίσης ως προς την πραγμάτωση και αυτού του εξωτερικού, μορφικού μέσου στον πεζό λόγο».

²³ Άραγε μήπως πρόκειται και για δειλία των διανοουμένων σε εποχή διώξεων;

το τεχνητό, μα το τεχνητό δεν είναι ψεύτικο όταν έχει τις ρίζες του και τον αιτιώδη ρόλο της ύπαρξής του μέσα στην πραγματικότητα.»

Το μόνο παράπονο που εκφράζει προς τον Ψυχάρη αφορά το γεγονός ότι ακόμη δεν έχει εκδώσει την τόσο απαραίτητη και πολύ-εξαγγελμένη από τον ίδιον «Γραμματική» του – έργο ζωής.

Στο διάστημα μεταξύ 1925 και 1928, οπότε έχουμε το επόμενο καθαρά γλωσσικό κείμενο του Γληνού, βρίσκουμε δυο αφιερώσεις του Ψυχάρη προς αυτόν, δηλωτικές των διαθέσεών του: η πρώτη του 1925 στο βιβλίο του για τον Ρενάν: *Ernest Renan Jugements et souvenirs* («Ερνέστος Ρενάν: Κρίσεις και αναμνήσεις»), όπου γράφει: «Τοῦ φίλου Γληνού/ Πολί με συγκινήσανε τα λόγια σας/ πολί - και θα ξαναειδωθοῦμε γλήγορα να τα ξεκαθαρίσουμε πιά. Με φιλία Ψυχάρης»²⁴. Η συνάντηση αυτή, πιθανότατα η μόνη μεταξύ των δύο ανδρών, έγινε προφανώς στο ταξίδι του Ψυχάρη στην Αθήνα, όπου έδωσε και διάλεξη στο Πανεπιστήμιο²⁵ το Νοέμβριο του 1925.

Η δεύτερη στο βιβλίο του *Un pays qui ne veut pas de sa langue*, 1928) («Μια χώρα που δεν θέλει τη γλώσσα της» - το 1928 είμαστε στο ίδιο σημείο), το τελευταίο βιβλίο του Ψυχάρη (γραμμένο ενώ ήταν ακινητοποιημένος από αρρώστια στο κρεβάτι), που ο Γληνός το θεωρεί «ένα από τα καλύτερα δημιουργήματα του νου του»²⁶: «Του φίλου Γληνού/ Με συμπάθεια γιά τό πρόσωπο με ἀντιπάθεια γιά το σύστημα».²⁷

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε, και οι δυο αφιερώσεις δείχνουν την ύπαρξη διαφωνιών, αλλά ταυτόχρονα την (αμοιβαία) εκτίμηση, συμπάθεια και συνομιλία.

Το 1928-29, μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1927), ο Γληνός δημοσίευσε σε 4 συνέχειες «Το κύμα της αγραματωσύνης» (είχαν προηγηθεί δύο σχετικές διαλέξεις στο θέατρο Κοτοπούλη) στο περιοδικό «Ο Νέος Δρόμος», που είναι η συνέχεια του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου, περιοδικό δηλαδή που διευθύνει ο ίδιος, και όπου έχει επιπλέον τη δυνατότητα να εφαρμόσει και διάφορες ορθογραφικές καινοτομίες. Γιατί, πλέον ασχολείται συστηματικά και με το θέμα της ορθογραφίας, σημείο στο οποίο διαφοροποιείται από τον Ψυχάρη υπερβαίνοντάς τον σε πολλά σημεία, όντας πιο ριζοσπαστικός. Ο Ψυχάρης θεωρούσε σημαντικότερο – και δικαίως - το ζήτημα της φωνολογίας και, κυρίως, του τυπικού, δηλαδή το πώς εκφέρεται η γλώσσα, την αισθητική της, και σχετικά δευτερεύον το ζήτημα της ορθογραφίας, στο οποίο έμεινε πιστός σε γενικές γραμμές στην ιστορική εκδοχή της (με διαφοροποιήσεις, βέβαια, και τολμήματα, όχι ασήμαντα, π.χ. γραφή των ευ, αυ, ηυ όπως προφέρονται: εφ, αβ, κλπ.). Η αφορμή γι' αυτή τη σειρά άρθρων υπήρξε η αποτυχία των υποψηφίων φοιτητών στις εισαγωγικές εξετάσεις για τα Πανεπιστήμια με ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της αποτυχίας την ανορθογραφία. Σχετικά με το θέμα ο Γληνός διαπιστώνει τη χρεωκοπία της ελληνικής ορθογραφίας, αφού, όπως γράφει, ενώ άλλαξε η προφορά, η γραφή έμεινε προσκολλημένη στην ιστορική μορφή των λέξεων. Το ένα τρίτο ή και οι μισοί κανόνες της γραμματικής, ισχυρίζεται, είναι κανόνες ορθογραφικοί. Επιπλέον υπάρχουν διαφωνίες για την ίδια την ιστορική ορθογραφία, που προκαλεί

²⁴ Παρατηρούμε ότι ο Ψυχάρης έχει αρχίσει να κάνει παραχωρήσεις προς το μονοτονικό.

²⁵ Γι' αυτή τη διάλεξη βλ. Γεράσιμος Γρηγόρη «Κάποιοι μαθητές και φοιτητές στον καιρό του Γιάννη Ψυχάρη» στο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ψυχάρη, Νεοελληνικός Λόγος*, Τεκμήριο, 1980.

²⁶ Βιογραφικό και κριτικό σημείωμα.

²⁷ Η αφιέρωση μεταγράφεται με τον τονισμό του πρωτοτύπου (εδώ ένα μεικτός τρόπος).

πολλές πολυτυπίες και διδακτικές δυσκολίες (π.χ. 6 τρόποι που γράφεται το «να δώση»: με ω, με ο, με η, με η υπογεγραμμένη, με ει), κλπ. Και συνεχίζει χρησιμοποιώντας και τις γνώσεις ψυχολογίας που διαθέτει: «*Ορθογραφία δεν μπορεί να υπάρχει χωρίς βέβαιο, σταθερό, ομοιόμορφο κανόνα. Όποιος ξέρει λίγη ψυχολογία, καταλαβαίνει, πως όταν μια ορθογραφία σέρνει τόσα νεκρά στοιχεία, όπως ο γιωτακισμός, ο πνευματισμός, ο τονισμός, τα μακρά και τα βραχέα, τα δίχρονα, τα διπλά, τα αυ, ευ, ηυ, διπλοπρόφερτα και συνάμα τόσες πολυτυπίες, τόσες αμφιβολίες, τόσα ακαθόριστα στοιχεία, είναι ορθογραφία αντικειμενικά χρεωκοπημένη, δεν είναι ορθογραφία, είναι ανορθογραφία και ή δε μπορεί να διδαχτεί ολότελα ή πρέπει να παραμεριστούν πάρα πολλά άλλα χρήσιμα στοιχεία της μόρφωσης για χάρη της.*» Θεωρεί ότι η ιστορική ορθογραφία έχει στήριγμα τον αρχαϊσμό και τον καθαρευουσιανισμό και είναι εντελώς αντιπρακτική: «*...πόσος καιρός και κόπος και χρήμα ξοδέβεται άσκοπα στην ορθογραφία*» (φιλοξενεί και μια παρατήρηση εμπόρου πως «για να δακτυλογραφηθεί ένα ελληνικό κείμενο με τόνους, πνέβματα και υπογεγραμμένες χρειάζεται κατά το 1/3 περισσότερος καιρός... παρά ένα ισόποσο αγγλικό.»).

Ως προς την ορθογραφία προτείνει ως θεραπεία τα ακόλουθα τρία βήματα – κατά σειρά εφικτού: α) απλοποίηση του συστήματος με κατάργηση τόνων και πνευμάτων ή με μονοτονικό, κατάργηση διπλών συμφώνων παντού,²⁸ γραφή των αυ, ηυ, ευ όπως προφέρονται, υποτακτική με -ει, ο, γραφή της συνίζησης παντού με ι, κλπ.²⁹ β) Φωνητική ορθογραφία³⁰ (όπως οι Έλληνες της Ρουσίας), γ) λατινικό αλφάβητο για τη δημοτική (η καλύτερη, κατά τη γνώμη του, λύση), γιατί μας εισάγει μορφικά στην οικογένεια των ευρωπαϊκών χωρών, είναι αδύνατο να υπάρξει ανορθογραφία, διατηρεί ανέπαφη την ορθογραφία της αρχαίας και της αρχαϊζουσας, άρα καταργούνται οι διπλές οπτικές εικόνες για κάθε λέξη, ενώ για το θέμα του εθνικού φιλότιμου υπενθύμιζε ότι και το λατινικό αλφάβητο προερχόταν από το ελληνικό, ενώ το ελληνικό από το φοινικικό.³¹

²⁸ Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Γληνός («Ορθογραφική απλοποίηση», σημείωμα δεύτερο στο Φωνή του Βιβλίου, 8-9, Οχτώβρης – Νοέμβρης 1931), στα περιοδικά όπου εφαρμόζαν την απλούστευση των διπλών συμφώνων («Αναγέννηση», «Σχολική πράξη», «Νέος Δρόμος») εξαίρουνταν μόνο οι λέξεις *Ελλάδα, αλλά, άλλος*, όχι όμως και τα παράγωγα & σύνθετα του τελευταίου, π.χ. *αλεπάλληλος*.

²⁹ Πολλά από αυτά έχει την ευκαιρία να τα εφαρμόσει στο ίδιο το περιοδικό: μιστοί, χτίρια, προπαγάντα, αψτό, γραμές, γράμα, ελατωματικοί, αλάξουν, πνευματική, αληθέβουν, τελεφταία, έρεβνα, νέβρα, καθαρεβουσιάνους, σκολειό, υποτακτική με -ει, α πληθ. σε -ουμε, κ.ά.

³⁰ Για τη συζήτηση της εποχής σχετικά με τη φωνητική ορθογραφία βλ. *Φωνητική γραφή*, με κείμενα των Φιλήντα, Γιοφύλλη, Γληνού, Καρθαίου, κ.ά., Κάλβος, 1980.

³¹ Κατά τη γνώμη μου, η επιμονή του Γληνού για το λατινικό αλφάβητο σχετίζεται με την επιτυχή εφαρμογή του μέτρου στην Τουρκία από τον Κεμάλ. Εκεί η αντικατάσταση του αραβικού αλφαβήτου (που πάντως δεν ταίριαζε στην τουρκική γλώσσα) από το λατινικό εκτόξευσε εντυπωσιακά τον εγγραμματισμό του λαού, πράγμα για το οποίο νοιαζόταν ιδιαίτερα ο Γληνός. (Η υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου συνέβη και σε άλλες χώρες τότε ή μεταγενέστερα. Βλ. Ελ. Καραντζόλα *Γλωσσικές πολιτικές στις χώρες της Μεσογείου*, Επίκεντρο, 2016). Αλλωστε, η χρήση του λατινικού αλφαβήτου δεν ήταν κάτι άγνωστο για την Ελλάδα, αν θυμηθούμε τα φραγκοχιώτικα ή το ότι η Κρητική λογοτεχνία επί Ενετοκρατίας το χρησιμοποιούσε (Ερωφίλη, κ.ά.), κλπ. Η συζήτηση, πάντως, για τη χρήση του την εποχή που συζητάμε ήταν αρκετά διαδεδομένη (βλ. χαρακτηριστικά, το άρθρο του Μένου Φιλήντα: «*Prepi na gafume me to latiniko alfavito*», 1929). Ωστόσο, όπως, επισημαίνει η Ελ. Καραντζόλα («Σκεπτικό και επιχειρήματα του Δημήτρη Γληνού σχετικά με την υιοθέτηση του λατινικού αλφαβήτου», εισήγηση στο συνέδριο «Δημήτρης Γληνός: η σκέψη, η δράση, οι χρήσεις», Μάιος 2017), πρόκειται για τη μόνη ιστορική στιγμή κατά την οποία γίνεται τέτοια συζήτηση, που σχετίζεται με την ανάγκη αφομοίωσης των πληθυσμών που αθρόα εντάσσονται στο ελληνικό κράτος.

Το άρθρο, βέβαια, επικεντρώνεται μεν, αλλά δεν εξαντλείται στο ορθογραφικό, κάνει λόγο για την ανάγκη αναμόρφωσης όλου του εκπαιδευτικού συστήματος, που φυσικά εκτιμά ότι αυτή δεν μπορεί να επιτελεστεί από το αστικό κράτος.

Στο μεταξύ πεθαίνει ο Ψυχάρης (1929) και ο Γληνός, όχι τυχαία, δηλ. ακριβώς επειδή τον παραδέχεται, καταπιάνεται με την προσωπικότητα και τη συμβολή του σε ένα κείμενο και σε δυο επιμνημόσυνους λόγους που εκφωνεί ο ίδιος – κινήσεις σημειολογικά σημαίνουσες.

Το σημαντικότερο είναι βέβαια το βιογραφικό και κριτικό σημείωμα (που δημοσιεύτηκε ως πρόλογος στη β' έκδοση της «Αγνής» του Ψυχάρη), το 1930. Εκεί με εργαλείο πια τον διαλεκτικό υλισμό πραγματεύεται την προσωπικότητά του (εξετάζεται ως λογοτέχνης, επιστήμονας, γλωσσικός οδηγητής), τον τοποθετεί στην εποχή του και αποτιμά τη συμβολή του. Ερμηνεύει την ενασχόληση και τοποθέτησή του στα όρια της ανάπτυξης της αστικής επιστήμης – και μάλιστα της γαλλικής – στο β' μισό του 19^{ου} αι. με την αντικειμενικότητα, το ρεαλισμό, τον ορθολογισμό, που επιδίωκε την εύρεση αντικειμενικών νόμων: η φυσική εξέλιξη της γλώσσας στο στόμα του λαού. Αλλά, όπως γράφει, το βήμα από τη θεωρία στην πράξη, στο γλωσσικό κήρυγμα, στον γλωσσικό αγώνα «δεν το έκανε ο επιστήμονας, αλλά ο άνθρωπος», πράγμα όχι αυτονόητο, και έγινε μεγάλος παρορμητής. Ανάμεσα στις διάφορες φωνές ο Ψυχάρης ύψωσε την πιο αποφασιστική: «Μόνο δημοτική και τώρα αμέσως και σε όλα τα είδη του λόγου». «Ο Ψυχάρης ήταν άνθρωπος του πρέπει, ενός αμείλιχτου κατηγορικού κανόνα». Θεωρεί ότι είχε όλα τα γνωρίσματα του επαναστάτη οδηγητή: γνώση χωρίς ταλάντευση, πίστη χωρίς αμφιβολία, απόλυτη συνέπεια χωρίς παρεκκλίσεις. Όσα του καταλόγισαν ως ελαττώματα αυτά ήταν η αρετή του. Στάθηκε «σαράντα χρόνια στο πυργοκάστελλό του, απάνω στην πολέμιστρα, ... με πάθος απaráμιλλο, πάθος για την ιδέα...» Και τελειώνει λέγοντας: «Ο Ψυχάρης ο γλωσσικός οδηγητής άφησε μια κληρονομιά ολοζώντανη και την άφησε όχι σε κείνους που φανταζότανε. Την άφησε σε κείνους που πήραν στα χέρια τους αληθινά τον αγώνα για την ολοκληρωτική απολύτρωση του λαού...θα προδώσουν την αποστολή τους, αν δεν υποτάξουν τον εαυτό τους στον πνευματικό κανόνα που έδωκεν Εκείνος.»

Με άλλα λόγια, συμπεραίνουμε ότι ο ώριμα πια αριστερός Γληνός τον κατατάσσει ουσιαστικά στους οδηγητές του προλεταριάτου.³²

Στις χειρόγραφες σημειώσεις για τη μελέτη αυτή γράφει: «Πληρώνω χρέος», «Ο Ψυχάρης είναι η πιο πλούσια προσωπικότητα της νεώτερης Ελλάδας»

Χάρη στο αρχείο Γληνού διαθέτουμε τις σημειώσεις και για τους δυο επιμνημόσυνους λόγους: αρχικά, για το πολιτικό μνημόσυνο του Ψυχάρη από τη Φοιτητική συντροφιά (Νοέμβρης 1929), όπου του αποδίδει ως θετικά στοιχεία επιστημονικό ορθολογισμό, αδιαλλαξία – φανατισμό («δημιουργική αξία του φανατισμού»), μολονότι του

³² Θα λέγαμε ότι, σαν τον Μπαλζάκ (σύμφωνα με τη γνωστή παρατήρηση του Μαρξ ότι ενώ ο ίδιος ήταν ένα συντηρητικό άτομο, στο έργο του αποκαλύφθηκε όλη η ανισότητα της κοινωνίας, Μαρξ – Έγκελς: Επιλογή αλληλογραφίας, Μόσχα 1982, σ. 380-1), ξεπέρασε στην πράξη την τάξη του (τουλάχιστον ως προς το γλωσσικό) και υπηρέτησε με το έργο του τους στόχους της εργατικής τάξης. Όπως αναφέρει η Ρ. Σταυρίδη – Πατρικίου (Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική, Ολκός, 1999, σ. 133), «από το 1929 η δημοτική ως σύμβολο κοινωνικής ανατροπής και ως έκφραση επαναστατικού λόγου περιορίζεται στην ψυχαρακή της εκδοχή και ταυτόχρονα αλλάζει οριστικά χέρια...περνάει από το βενιζελισμό στο κομμουνιστικό κίνημα...».

καταλογίζει αδυναμία να κατανοήσει βαθιά την παιδαγωγική αλλά και την κοινωνική σημασία του γλωσσικού ζητήματος (όριο της αστικής κοινωνικής επιστήμης). Ωστόσο, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος του οφείλει: *αναγνώριση, τιμή, ευγνωμοσύνη* και σημειώνει τους υπέρτιτλους: *επιστήμονας - δημιουργός ζωής, δάσκαλος - μορφωτής – οδηγητής, άνθρωπος του πρέπει*. Γράφει χαρακτηριστικά: «*Ο Ψυχάρης πέθανε, ζήτω ο ψυχαρισμός*».

Στο ίδιο πνεύμα, στις σημειώσεις για το φιλολογικό μνημόσυνο του Ψυχάρη (ομιλία, 1932) στο Θέατρο Διονύσια αναφέρει: «*Στο έργο του υπάρχει η σωστή γραμμή για την επίλυση του γλωσσικού: υπάρχει μια γλώσσα ενιαία, ζωντανή, ικανή για όλες τις ανάγκες του πολιτισμού μας, όλος ο λαός πρέπει να έχει μια γλώσσα: ενότητα λαϊκή, γλωσσική. Γι' αυτό ο Ψυχάρης ζει.*»

Την ίδια αντίληψη, ότι δηλαδή η διαθήκη του Ψυχάρη θέλει τη γλώσσα του λαού όργανο της πνευματικής του απολύτρωσης, που πρέπει να είναι πανέτοιμη για τον αγώνα του, αναπτύσσει το 1931 στο κείμενο «*Υστερ' από το θάνατο του Ψυχάρη*», δημοσιευμένο στο περ. του Μελαχρινού *Ο Κύκλος* και γραμμένο με στόχο τον έλεγχο των ψευδοδημοτικιστών και την καταγγελία της αντιδραστικής στροφής της αστικής τάξης. Εκεί, αφού αποτιμά τη συμβολή του Ψυχάρη στο γλωσσικό ζήτημα («*ο θεωρητικός μαχητής, ο αρχιτέκτονας διαμορφωτής, και του κανόνα ο ρυθμιστής σε όλα τα καθέκαστα*») και αφού διαπιστώνει ότι ο δημοτικισμός έχει προδοθεί από θεσμούς και ανθρώπους, μια εκτίμηση που συναντά αυτήν του Ψυχάρη, θέτει την κληρονομιά του ως κριτήριο για τους μεταγενέστερους και μετατρέπει αυτό το μήνυμα σε συγκεκριμένα καθήκοντα του καιρού του, καθήκοντα δράσης και εφαρμογής: καλλιέργεια της δημοτικής σε όλα τα είδη του λόγου και της επιστήμης, γλωσσική καθαρότητα – γραμματική ενότητα, απλοποίηση – ομοιομορφία ορθογραφίας.

Ο Γληνός, λοιπόν, χρησιμοποιεί συστηματικά τον Ψυχάρη για να διακηρύξει την αντίληψή του για τη μορφή που αποκτά το γλωσσικό ζήτημα της εποχής του και τη λύση που προσδοκά γι' αυτό.

Την ίδια περίπου περίοδο (1931-32) ασχολείται και πάλι με το θέμα της ορθογραφίας, μάλιστα πιο επισταμένως, σε μια σειρά 5 σημειωμάτων με τίτλο «*Ορθογραφική απλοποίηση*» στη *Φωνή του Βιβλίου*. Επαναλαμβάνει τις 3 ρηξικέλευθες προτάσεις του με αντίστροφη σειρά, σειρά αναγκαιότητας – σπουδαιότητας, αξιολόγησης της αποτελεσματικότητάς τους: λατινικό αλφάβητο, φωνητική ορθογραφία, ορθογραφική απλοποίηση. Για το πρώτο θεωρεί ότι είναι αναπόφευκτο να συμβεί και μάλιστα σχετικά σύντομα (πρόκειται, βέβαια, για μια εντελώς λανθασμένη εκτίμηση του Γληνού).

Εξακολουθεί να υιοθετεί φωνολογικά πολλές ψυχαρικές υποδείξεις, αλλά και κάποιες ορθογραφικές καινοτομίες.³³ Πιστεύει ότι ο κανονισμός της ορθογραφίας που έγινε το 1917 από τον Τριανταφυλλίδη ήταν διστακτικός και προτείνει νέον ως άμεσα εφαρμόσιμη λύση - αν και όχι ριζική. Το βασικό σκεπτικό των προτάσεών του είναι παιδαγωγικό: η διευκόλυνση των μαθητών.

³³ Γράφει, π.χ., σκολειό, δημοτικιστάδες α' πληθ. σε -οι, γράφονται, διστακτικός, ριψοκιντύνεψουν, -ει, -ο στην υποτακτική, πνέματα, νεοτερισμούς, φωνήεντο, πετυχημένους, δίφτογγο, κλπ.

Ανάμεσα σε άλλα, προτείνει την κατάργηση των η και ω στην υποτακτική (άρα υπάρχει ο κανόνας «όπου το ρήμα έχει κατάληξη ι γράφεται με ει»), την κατάργηση της χρονικής αύξησης του ο σε ω, τη γραφή των παραθετικών -στερος, -στατος με ο (πώς να εξηγήσεις τα δίχρονα, αναρωτιέται), όπως και των ουσιαστικών σε -οσύνη (δηλαδή στοιχεία που σήμερα έχουν υιοθετηθεί), την απόλυτη απλούστευση των διπλών συμφώνων και πολλά άλλα με κατάργηση των πολυτυπιών, των πολλών εξαιρέσεων, και των κανόνων που προϋποθέτουν γνώση της καθαρεύουσας και των αρχαίων, αφού το παιδί του δημοτικού δεν ξέρει αρχαία («πρέπει να μπούμε στη θέση του παιδιού») – κριτήρια δηλαδή παιδαγωγικά.

Το τρίτο σημείωμα είναι αφιερωμένο όλο στον Ψυχάρη. Αναφέρει ότι έχει στα χέρια του «έναν αναπάντεχο μικρό θησαυρό», τον πρώτο τόμο από τη *Μεγάλη Ρωμαϊκή επιστημονική γραμματική* του Ψυχάρη, ακόμη ακυκλοφόρητη, που ξεκινά με μια νύξη για την ορθογραφία: «Ζητώ συγγνώμη σε πολλούς μου φίλους για την ελεεινή ορθογραφία που νόμισα πιο φρόνιμο ν' ακολουθήσω ακόμα εδώ. Θα ξηγηθούμε στο τέλος του τρίτου μας τόμου. Αρχίζουν να συνηθίζουνε στη γλώσσα, που είναι το κυριότερο. Μερικοί σκουντάφτουνε με τα σωστά τους στην ορθογραφία. Να κάνουμε και μείς ένα βήμα προς αυτούς να τους γίνη εφκολία.». Από αυτά συμπεραίνει ότι κι ο ίδιος ο Ψυχάρης θεωρεί τη δική του ορθογραφία ελεεινή, ότι θέλει να την αλλάξει, αλλά δεν ξέρει σε ποια κατεύθυνση, αν και υποψιάζεται ότι θα πρόκειται για τονική απλούστευση, αφού κι ο ίδιος είχε γράψει τελευταία με μονοτονικό και χωρίς πνεύματα. Και εδώ να μην δεν δικαιώνεται ως προς την πρόβλεψη, αφού τελικά ο Ψυχάρης στον τρίτο τόμο οραματίζεται όχι μόνο το μονοτονικό σύστημα αλλά και τη φωνητική ορθογραφία: «να το κάνουμε απόφαση να γράφουμε αγαπό, ψιχί, γλόσα, που θα είτανε τόντις εφκής έργο για το έθνος – και για τα παιδιά», αλλά βλέπει πως γι' αυτό θα «περάσει κάμποσος καιρός»³⁴ - βέβαια δεν έφτασε ποτέ να μιλήσει για λατινικό αλφάβητο, δικαιώνεται όμως ως προς την ουσία, ως προς το γεγονός δηλαδή ότι η κριτική του φαίνεται να ακολουθεί το πνεύμα εκείνου και άρα μοιάζει να τον εκφράζει περισσότερο απ' ό,τι ο ίδιος τον εαυτό του.

Και, παρά το γεγονός ότι ο Ψυχάρης στον πρόλογο χαρακτηρίζει χάος την ορθογραφία και δηλώνει την ανάγκη εξάλειψής του για παιδαγωγικούς λόγους κι αυτός («Εγώ το ΠΑΙΔΙ συλλογιούμαι. Να μπορέσει το παιδί να μάθη τη γλώσσα του. Καμιά πρόληψη δε λογαριάζει μπροστά σε τέτοιο σκοπό εθνικό, καμιά δε στέκει.» - κι είναι αλήθεια ότι η επιμονή του στην ύπαρξη ενός κανόνα είχε και την παιδαγωγική πλευρά), ωστόσο ο Γληνός αμφισβητεί ότι ο Ψυχάρης υποτάσσεται σ' αυτό το κριτήριο,³⁵ εκτιμώντας ότι προτάσσει αυτό της γλωσσολογίας, και, εξετάζοντας αναλυτικά την ορθογραφία του, καταλήγει να την θεωρεί και αυτήν χασοτική,³⁶ μολονότι παραδέχεται κάποιους

³⁴ Για περισσότερα βλ. Χ. Σακελλαρίου «Ο Ψυχάρης και η Γραμματική του» στο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ψυχάρη, Νεοελληνικός Λόγος*, Τεκμήριο, 1980, σ.101-115.

³⁵ Ο Ψυχάρης σκεφτόταν το παιδί όταν επέμενε για έναν κανόνα στο τυπικό (πράγμα που δεν έκανε ο Τριανταφυλλίδης), αλλά – η αλήθεια είναι - όχι τόσο στο ορθογραφικό.

³⁶ Σε πολλά αλλάζει εντελώς την ορθογραφία π.χ. δίχνο, απόδιξη, κλπ. Από την άλλη, κρατάει το η της υποτακτικής, διαφοροποιεί τα παραθετικά σε – ότερος, -ότερος, ανάλογα με τα δίχρονα, διατηρεί τη χρονική αύξηση, παρότι λέει «η άζηση έχασε κάθε σημασία», αλλά γιατί την κρατάει, αναρωτιέται ο Γληνός, «για να δυσκολεύει τα παιδιά;» και πολλά άλλα. Τέλος, αναφέρεται στο ακατανόητο, κατά τη γνώμη του, ότι παρόλο που πάντα κρατά τον κανόνα μακρό προ βραχέος περισπάται, βάζει οξεία στα ακούστε, αφήστε, παρατηρήστε, κλπ. επειδή στην αρχαία ή στην καθαρεύουσα ήταν προπαραλήγουσες: ακούσατε, αφήσατε, παρατηρήσατε, κλπ. Πώς θα τα διδαχτεί το παιδί; «Τι γίνηκε το ΠΑΙΔΙ, που τόσο συλλογιζότανε ο Ψυχάρης;»

θαρραλέους νεωτερισμούς του,³⁷ αλλά επιμένει στην ανάγκη απλούστευσης και στην παιδαγωγική αρχή: «το ΠΑΙΔΙ δεν είναι πια φιλολογία, είναι μια φοβερή απαίτηση και ένα χρέος ακαταμάχητο μπροστά μας».

Τέλος, στο άρθρο «Το γλωσσικό ζήτημα» στο περ. *Νέοι Πρωτοπόροι* το 1934,³⁸ όπου ως συνειδητός αριστερός, μιλά εκ μέρους τρόπον τινά του σοσιαλιστικού πολιτισμού, και εντάσσοντας το γλωσσικό στο στόχο της κοινωνικής αλλαγής, διακηρύσσει ότι «το ζύπνημα της λαϊκής συνείδησης... είναι αδύνατο, αν δε χρησιμοποιηθεί για όργανο ολάκερης της πνευματικής ζωής η γλώσσα, που μιλάει ο λαός.». Το γλωσσικό θα λυθεί, εφόσον περάσει η εξουσία στα χέρια της εργατιάς και της αγροτιάς,³⁹ αφού οι πάντες και τα πάντα θα μεταχειρίζονται τη λαϊκή γλώσσα. Χρησιμοποιεί μάλιστα ως παράδειγμα τη Σοβιετική Ένωση και τη σχετική πολιτική εκεί, όπου «Υστερ' από την επανάσταση αναγνωρίστηκαν όλες οι εθνικές γλώσσες, έγιναν βάση για τη μόρφωση των λαών, έγιναν όργανο για το ζύπνημα της συνείδησης των μαζών. Γράφτηκαν γλώσσες, που ως τότε δεν είχαν ούτε αλφάβητο. Δημιουργήθηκαν αλφάβητα λατινικά, γράφτηκαν βιβλία, βγήκαν εφημερίδες, δημιουργήθηκε θέατρο, ιδρύθηκαν ανώτερα ιδρύματα επιστημονικά, ακαδημίες, ινστιτούτα, όλα χρησιμοποιώντας γλώσσες, που πριν δεν ακούγονταν ούτε στο δημοτικό σχολείο. ...Εκεί οι Έλληνες προλετάριοι έλυσαν με μιας το γλωσσικό πρόβλημα. Πήρανε τη δημοτική γλώσσα, απλοποίησαν την ορθογραφία και την έκαμαν φωνητική, γράψανε τα βιβλία τους όλα σ' αυτή, τις εφημερίδες τους, τα περιοδικά τους, το θέατρό τους. Τη βάλανε στα σχολιά. Πρόβλημα εθνικής διγλωσσίας μέσα στο πλαίσιο του σοσιαλιστικού πολιτισμού δεν υπάρχει. Κάθε λαϊκή ομάδα μορφώνεται με τη γλώσσα που μιλάει.»

Αναφέρεται, πάντως, πάλι στον Ψυχάρη: «στο σοσιαλιστικό πολιτισμό η γλωσσική φόρμα θα στηρίζεται στην κοινή λαϊκή λαλιά και στη λογοτεχνική γλώσσα που διαμορφώθηκε από το Σολωμό ως τον Ψυχάρη και το Βάρναλη».

Συμπερασματικά, ο Γληνός με τον Ψυχάρη συμπορεύτηκαν με συγκλίσεις και αποκλίσεις στην περιπέτεια του γλωσσικού ζητήματος, για να συναντηθούν αποφασιστικά ιδίως στην ωριμότητα του Γληνού παρά την αντίστροφη πορεία τους

³⁷ Π.χ. δε δίστασε να γράφει τις διφθόγγους ευ, αυ, ηυ με φ και β χωρίς εξαίρεση. Θεωρεί κι άλλους κανόνες του πετυχημένου, π.χ. οξεία στα Ηρακλής, κλπ. επίσης οξεία στα επιρρήματα και συνδέσμους που έχουν μακρόχρονο, π.χ. εκεί, ενώ, κλπ.

³⁸ όπου πάλι ακολουθεί την απλούστευση των διπλών συμφώνων π.χ. καλιεργώντας, γλώσα, πολλές, περισσότερο, ένοια, αλάζοντας, κλπ., καθώς και άλλες εκφορές (π.χ. πρόληψες, κατάχτησες, πνευματικής, λάθια, σχολείο, συμφωνότερο, συμφέρο, γύρο, υποτακτική με ει, κ.ά.

³⁹ Εκτιμά ότι η αστική τάξη δεν έχει πια καμιά διάθεση να λύσει το γλωσσικό, παρότι σε άλλες χώρες το έλυσε την εποχή της ανόδου της, αντίθετα θέλει να θολώσει τα νερά, για να δυσκολέψει το δρόμο της «πνευματικής απολύτρωσης του εργαζόμενου λαού». Διαπιστώνει τη χρεωκοπία του αστικού δημοτικισμού, κυρίως στο εκπαιδευτικό και το κοινωνικό πεδίο. Ο Γληνός απογοητεύεται οριστικά από την αστική τάξη γύρω στο 1925. Η περιοδολόγηση τόσο του Φίλιππου Ηλιού «Από τον Μιστριώτη στον Λένιν» όσο και του Ευτύχη Μπιτσάκη «Από τον αστικό στο σοσιαλιστικό ανθρωπισμό» και τα δυο στον τόμο *Δημήτρης Γληνός: Παιδαγωγός και φιλόσοφος*, Φιλοσοφική Σχολή Παν/μίου Ιωαννίνων, Gutenberg 1983, ορίζουν περί αυτή τη χρονολογία τον ιδεολογικό του προσανατολισμό προς το εργατικό κίνημα. Γι' αυτό άλλωστε δεν δέχτηκε πια οποιαδήποτε υπεύθυνη θέση του προτάθηκε. Η έκδοση του περιοδικού «Αναγέννηση» το 1926 και η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1927 πιστοποιεί την επίσημη στήριξη στο σοσιαλισμό.

στο ιδεολογικό φάσμα⁴⁰ (μια μόνο φαινομενική παραδοξότητα, αφού αυτό συνέβη ακριβώς εξαιτίας της προσέγγισης του Γληνού προς την πιο λαϊκή γλώσσα του Ψυχάρη). Συναντήθηκαν, όμως, όχι μόνο στην αντίληψή τους για τη γλώσσα, αλλά προπάντων στην έγνοια τους, την αγωνία τους και τον αγώνα τους για την καλλιέργεια και επικράτηση της δημοτικής σε όλα τα πνευματικά πεδία. Η σύνδεση θεωρίας και πράξης, στοιχείο πρωταρχικής σημασίας για τον Γληνό, υπήρξε καίριο χαρακτηριστικό και του Ψυχάρη. Οι δύο άντρες βρέθηκαν δίπλα δίπλα στις πολεμίστρες της μάχης για τη δημοτική, στο σθένος και την ανυποχώρητη αγωνιστικότητα, παρά τη διαφορά στην ιδιοσυγκρασία τους, που θα τολμούσα να πω ότι αποδίδεται τρόπον τινά με τα ονόματά τους (αν κάπως παίζουμε με τη γλώσσα, που είναι και το θέμα μας): ο Ψυχάρης έλεγε πως είναι προορισμός του να πολεμά: «*Ποίηση και πόλεμος η ζωή μου. Ψυχή και Άρης: Ψυχάρης*». Ο Γληνός, από την άλλη, μαχόμενος κι αυτός ασταμάτητα, ωστόσο πιο ήρεμος, ίσως από την αρμονία της συμβάδισης ιδεών και ζωής, εσωτερικά γαληνεμένος, Γ(α)ληνός!

⁴⁰ Σε αντίθεση με τον Γληνό, που ακολουθεί «μια διαρκή πορεία προς τ' αριστερά» (με τα δικά του λόγια), ο Ψυχάρης συντηρητικοποιείται σταδιακά. Ενώ είχε ξεκινήσει ως ένθερμος οπαδός του σοσιαλιστή Ζωρές και συμμετείχε ενεργά στο κίνημα για την υπόθεση Ντρέυφους, στη διάρκεια του Α΄ παγκοσμίου πολέμου έκανε στροφή προς τον καθολικισμό, επηρεασμένος, όπως λέγεται, από τη σχετική ιδεολογία των γιων του Ερνέστου και Μισέλ, που έχασαν τη ζωή τους πολεμώντας. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Μ. Παπαϊωάννου «Ο Ψυχάρης και οι ιδεολογικές συγκρούσεις του καιρού του» στο *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ψυχάρη, Νεοελληνικός Λόγος* Τεκμήριο, 1980, σ. 40, ο εθνικισμός του απορρίπτει καθετί προοδευτικό, εκτός από τα δημοτικισμό». Ως προς την ελληνική πολιτική, όντας οπαδός της Μεγάλης Ιδέας, τοποθετήθηκε με το μέρος του Βενιζέλου μετά τις εθνικές του επιτυχίες, παρότι αρχικά ήταν εναντίον του λόγω της συμβιβαστικής στάσης του στο γλωσσικό. Ωστόσο, αργότερα, στις 27/2/1927 έγραφε στην Πρωία: «Εγώ από κάθε δημοκρατία, που έχει τόσους και τόσους αρχηγούς, προτιμώ μια κυβέρνηση απρόσωπη, τη Μοναρχία. Με τέτοια κυβέρνηση οι διχτάτορες χάνονται και λιώνουν». Ο Ψυχάρης ήρθε σε σύγκρουση και με τον *Νουμά*, τον οποίον κατηγορούσε για στήριξη του μπολσεβικισμού. Για τη σύγκρουση *Νουμά* – Ψυχάρη Βλ. Γ. Καλογιάννης *Ο Νουμάς και η εποχή του*, Επικαιρότητα, 1984. Για την ιδεολογική διαδρομή του Ψυχάρη αναλυτικά βλ. Εμ. Κριαρά *Ψυχάρης: Ιδέες, Αγώνες, ο Άνθρωπος* (σ. 208-251), Εστία, 1981.